

7. Krafnick, A.J., & Evans, T.M. (2019). Neurobiological sex differences in developmental dyslexia. *Frontiers in Psychology*, 9, 2669. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02669> [in English].
8. Lambe, E.K. (1998). Dyslexia, gender, and brain imaging. *Neuropsychologia*, 37(5), 521–536. [https://doi.org/10.1016/S0028-3932\(98\)00146-8](https://doi.org/10.1016/S0028-3932(98)00146-8) [in English].
9. Georgetown University Medical Center. (2013). *Georgetown conducts groundbreaking dyslexia research* [Press release]. Georgetown University News. [in English].
10. Georgetown University Medical Center. (2020). *Brain anatomy of dyslexia is not the same in men and women* [Press release]. Georgetown University News. [in English].

Матеріал надійшов до редакції 10.07.2025 р.

УДК 376.36

Євгенія Линдіна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

декан факультету дошкільної, спеціальної та соціальної освіти

Бердянського державного педагогічного університету

e-mail: evgeniyalyndina.bgpu@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4615-6807>

Researcher ID: AAC-2718-2022

Yevheniia Lyndina,

candidate of pedagogical sciences (PhD), associate professor

dean of the faculty of preschool, special and social education

Berdyansk State Pedagogical University

Світлана Федоренко,

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри прикладної психології та логопедії

Бердянського державного педагогічного університету

fedorenkosvit@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3321-6946>

Svitlana Fedorenko,

doctor of pedagogical sciences, professor,

professor of the department of applied psychology and speech therapy
Berdyansk State Pedagogical University

Бердянський державний педагогічний університет
м. Запоріжжя, Україна
вул. Жуковського 55а, м. Запоріжжя, 69000

Berdiansk State Pedagogical University
Zaporizhzhia, Ukraine
55a Zhukovskoho St., Zaporizhzhia, 69000

ВИТОКИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЛОГОПЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ: ВІД ДАВНИНИ ДО ПОЧАТКУ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ (ДО 1960-Х РР.)

ORIGINS AND DEVELOPMENT OF SPEECH THERAPY SUPPORT: FROM ANTIQUITY TO THE BEGINNING OF INSTITUTIONALIZATION IN UKRAINE (UP TO THE 1960S)

Анотація. Статтю присвячено історико-науковому аналізу витоків і процесу становлення логопедичної допомоги особам із особливими освітніми потребами. Автор розглядає розвиток уявлень про мовлення і його порушення в античній, середньовічній та європейській традиції, акцентуючи увагу на внеску видатних мислителів того часового періоду – Гіппократа, К. Галена, Плутарха, Демосфена, Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Песталоцці. Окрему увагу приділено вивченню перших етапів становлення логопедичної освіти в Україні, які відбувалися завдяки дослідженням та діяльності І. Сікорського, А. Гольдмана, Р. Красівського та інших вчених, а також розвитку спеціальних закладів освіти. *Мета статті* – проаналізувати філософсько-медичні, психолого-педагогічні та інші передумови формування логопедичної науки, з'ясувати особливості її початку інституціоналізації в Україні до середини ХХ століття. Для досягнення цілей статті було застосовано такі *методи дослідження*: історико-аналітичний, порівняльний, біографічний та контекстуальний методи, що дали змогу реконструювати хронологію витоків та становлення логопедичної допомоги особам із особливими освітніми потребами від стародавніх часів до початку 1960 рр. та висвітлити внесок окремих постатей у формування наукових основ логопедії. *Результати.* У дослідженні простежується обґрунтування міждисциплінарного характеру логопедії, визначено ключові ідеї, що стали підґрунтям для становлення цієї галузі знань, виявлено тенденції та умови інституціоналізації логопедичної допомоги в Україні. Підкреслено значення європейського

інтелектуального впливу на українську логопедичну традицію. *Висновки* дослідження підкреслюють необхідність вивчення та збереження історико-наукової спадщини для подальшого розвитку логопедичної освіти, удосконалення професійної підготовки фахівців та осмислення національного досвіду в умовах сучасних трансформацій.

Ключові слова: логопедія, мовленнєві порушення, історія логопедії, міждисциплінарний підхід, становлення логопедичної науки, логопедична допомога, спеціальна освіта.

Abstract. The article is devoted to the historical and scientific analysis of the origins and development of speech therapy support for individuals with special educational needs. The author examines the evolution of ideas about speech and its disorders in ancient, medieval, and European traditions, with particular attention paid to the contributions of prominent thinkers of those times — Hippocrates, Claudius Galen, Plutarch, Demosthenes, J. A. Comenius, J.-J. Rousseau, and Pestalozzi. Special focus is placed on the early stages of the development of speech therapy education in Ukraine, which emerged through the research and activities of I. Sikorsky, A. Goldman, R. Krajewsky, and other scholars, as well as through the establishment of special educational institutions. The article aims to analyze the philosophical, medical, psychological, pedagogical, and other prerequisites for forming speech therapy as a scientific field and to clarify the initial stages of its institutionalization in Ukraine up to the mid-20th century. To achieve this aim, the following research methods were employed: historical-analytical, comparative, biographical, and contextual, which made it possible to reconstruct the chronology of the origins and development of speech therapy support for individuals with special educational needs — from ancient times to the early 1960s — and to highlight the contribution of key figures to the formation of the scientific foundations of speech therapy. *Results.* The study substantiates the interdisciplinary nature of speech therapy, identifies key ideas that laid the groundwork for this field of knowledge, and reveals the trends and conditions of its institutionalization in Ukraine. The influence of European intellectual traditions on the Ukrainian speech therapy tradition is also emphasized. The study's conclusions highlight the need to examine and preserve the historical and scientific heritage to develop speech therapy education further, improve professional training, and rethink the national experience in the context of current transformations.

Key words: speech therapy, speech disorders, history of speech therapy, interdisciplinary approach, development of speech therapy, special education.

Актуальність дослідження. Формування логопедії як наукової та практичної галузі є тривалим процесом, що має глибокі історичні корені. Ще з

давніх часів людство намагалося осмислити природу мовленнєвих порушень, про що свідчать античні трактати Гіппократа, К. Галена, Квінтіліана, педагогічні ідеї Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Песталоцці, а також погляди медиків Середньовічного Сходу. Їхні уявлення про анатомо-фізіологічні та психологічні основи мовлення, методи стимуляції розвитку мовленнєвих навичок, інтуїтивні засоби подолання порушень стали фундаментом для подальшого наукового осмислення теорії та практики логопедії. У статті приділено особливу увагу саме цьому пласту наукової спадщини, адже осмислення джерел логопедичних знань дає змогу не лише зберегти історичну пам'ять, а й зрозуміти логіку розвитку міждисциплінарного підходу до вивчення мовленнєвих порушень.

Крім того, вивчення процесів початку інституціоналізації логопедичної допомоги в Україні – від монастирських форм опіки до відкриття спеціальних закладів і кафедр – дає можливість окреслити етапи становлення логопедії як науки. Важливою є актуалізація наукового доробку дослідників першої половини ХХ століття, серед яких І. Сікорський, А. Гольдман та інші, діяльність яких стала основою для подальшого розвитку логопедичної освіти та формування наукових шкіл.

Отже, історико-наукове дослідження витоків логопедичної допомоги та становлення логопедичної науки є не лише значущим у контексті збереження національної наукової традиції, а й актуальним для побудови сучасної логопедії як європейсько-орієнтованої галузі, що враховує глибину історичного досвіду та його цінність для інноваційного розвитку.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Історико-наукове осмислення розвитку логопедичної науки в Україні вже привертало увагу науковців, які прагнули простежити етапи її становлення, персональний внесок учених, а також трансформації теоретико-методичних засад логопедії в різні історичні періоди. У цьому контексті варто відзначити праці дослідників, що здійснили ґрунтовні розвідки в царині історії логопедичної науки.

Аналіз наукових праць учених минулих поколінь, таких як А. Гольдберг, І. Єременко, Р. Краєвський, І. Моргуліс, І. Сікорський, І. Соколянський, О. Щербина, М. Ярмаченко та інші, свідчить про те, що саме їхні теоретичні ідеї

та практичні напрацювання стали основою для сучасної логопедичної науки та освітньої практики. У наш час дослідники, зокрема Віт. Бондар, В. Золотоверх, С. Корнєв, Н. Климко, Л. Кулик, О. Потапенко, М. Супрун, С. Федоренко, В. Шевченко та інші, активно звертаються до спадщини своїх попередників, аналізуючи напрацьовані підходи задля їх адаптації до нових реалій у сфері освіти осіб з особливими освітніми потребами. Такий підхід сприяє оновленню методичних основ логопедичної допомоги в контексті сучасних викликів і реформ.

Попри наявність вагомих праць, більшість із них зосереджено на окремих аспектах. Водночас цілісне системне осмислення логопедичної думки в Україні – від філософських витоків до початку інституціоналізації освіти – потребує поглибленого комплексного аналізу, що і є завданням цієї статті.

Метою статті є здійснення комплексного історико-наукового аналізу становлення теоретичних засад логопедії як передумови розвитку логопедії в Україні, від найдавніших уявлень про мовленнєві порушення в медико-філософському, педагогічному та релігійному дискурсі до формування основ логопатології й початку поступової інституціоналізації логопедичної освіти.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплекс методів, що забезпечив глибину та всебічність аналізу історико-наукових джерел: історико-хронологічний метод – застосовано для поетапного аналізу розвитку логопедичної теорії та практики від давнини до середини ХХ століття; порівняльно-історичний аналіз – використано для виявлення відмінностей та подібностей у підходах до мовленнєвих порушень у контексті світових та українських традицій; аналіз наукових джерел (монографій, дисертацій, публікацій, архівних матеріалів) – дав змогу виокремити провідні концептуальні підходи, логіку трансформації уявлень про мовлення, класифікацію порушень та основні напрями логопедичної допомоги; метод систематизації – застосовано для структурування знань про становлення логопедичної освіти, логопедичної термінології та шкіл; біографічний метод – використано для реконструкції наукової діяльності окремих учених, які зробили вагомий внесок у становлення логопедії.

Комбінація зазначених методів дала змогу не лише реконструювати основні етапи розвитку теорії та практики логопедичної допомоги, а й аналітично осмислити зміст, обґрунтування та значущість кожного періоду.

Результати дослідження. Історичні витoki логопедичної науки сягають глибокої давнини, коли намагання осмислити й подолати порушення мовлення здійснювались у межах медичних, релігійних та філософських уявлень про людину. Одним із найдавніших джерел, що містить згадки про мовленнєві розлади, є «Папірус Едвіна Сміта» (XVII ст. до н.е.), в якому описано клінічні випадки втрати мовлення внаслідок черепно-мозкових травм. Це джерело вважається одним із перших свідчень про зв'язок між ураженнями головного мозку та мовленнєвими порушеннями – положення, що згодом стало основоположним для розвитку сучасної неврології та логопатології (Шеремет & Мартиненко, 2006).

Згадки про важкі порушення мовлення, зокрема заїкання та випадки його зцілення, трапляються навіть у біблійних текстах. У релігійному епосі описуються ситуації повної втрати мовлення (німотності), а також раптових порушень мовленнєвої функції. У давньоіндійських джерелах, зокрема у «Ведах» (XVII ст. до н.е.), зафіксовано перші спроби хірургічного втручання з метою усунення вроджених анатомічних недоліків, таких як незрощення верхньої губи й піднебіння. Такі свідчення містяться й у традиційних китайських медичних трактатах, що свідчить про раннє усвідомлення ролі органічних чинників у виникненні мовленнєвих розладів (Линдіна, 2021).

Значний внесок у первинне осмислення мовленнєвих порушень зробив давньогрецький лікар **Гіппократ** (460–370 рр. до н.е.), який одним із перших здійснив спробу систематизації знань про порушення мовлення. У своїх працях він використовував терміни на позначення різних типів мовленнєвих розладів, зокрема «*aphonia*» (втрата голосу), «*anaudia*» (приглушене мовлення), «*traulotes*» (недорікуватість), «*asapheia*» (нечітке мовлення), що фактично стало прототипом сучасної класифікації. Гіппократ також висунув припущення про провідну роль мозку в регуляції мовлення – положення, що передбачило подальший розвиток нейролінгвістики (Корнєв, 2009).

Одним із перших описів конкретного мовленнєвого порушення у давньогрецькій історичній традиції можна вважати згадку **Геродота** (484–425 рр. до н.е.) про царя Батта, який мав швидке мовлення з зупинками. Згодом термін *баттаризм* почали вживати для позначення такого типу мовленнєвого порушення (Шеремет & Мартиненко, 2006).

Особливу роль у формуванні ідей мовленнєвої самокорекції відіграє постать **Демосфена** (384–322 рр. до н.е.) – видатного афінського оратора, який мав значні труднощі з мовленням: заїкання, порушення голосоутворення та артикуляції. За описами Плутарха, Демосфен самотійно подолав свої порушення за допомогою цілеспрямованих мовленнєвих вправ. Серед них: декламація з дрібними камінцями в роті, мовлення на видиху, тренування дихання та голосу в умовах фонових перешкод (наприклад, під звуки хвиль). Ці техніки стали основою ряду класичних логопедичних методик (Линдіна, 2021).

Більш глибокий аналіз природи мовленнєвих порушень представив **Аристотель** (IV ст. до н.е.), який розглядав їх як наслідок порушень анатомічної будови органів артикуляції. У своїх трактатах він пов'язував порушення мовлення з недостатньою рухливістю язика, губ або піднебіння. Проте логопедичній корекції він не надавав значення, вважаючи ці розлади радше об'єктом медичного втручання, а не педагогічного впливу (Линдіна, 2021).

Вагоме місце у формуванні уявлень про значення мовлення в особистісному розвитку посідав **Плутарх** (бл. 65–127 рр. н.е.) – видатний грецький письменник, біограф і мораліст. У своїх працях, зокрема в описі системи спартанського виховання, Плутарх неодноразово наголошував на важливості мовлення як індикатора внутрішньої культури людини. Він підкреслював, що у спартанців мовлення мало бути вираженим, змістовним і точним: «вони ніколи не говорили нічого зайвого, жодного слова, що не мало б сенсу, гідного роздумів» (Шеремет & Мартиненко, 2006). Особливу увагу Плутарх приділяв чіткості артикуляції, вважаючи, що невиразність мовлення породжує «порожні й безглузді висловлювання». Отже, у його підході мовлення розглядалося не лише як засіб комунікації, а як прояв інтелекту, вихованості та риторичної культури особистості.

Вагомий внесок у вивчення мовленнєвих розладів здійснив **Авл Корнелій Цельс** (I ст. н.е.) – давньоримський лікар, який описав різноманітні порушення мовлення, зокрема параліч язика та його аномальне прикріплення до дна ротової порожнини. Він запропонував як терапевтичні, так і хірургічні засоби їх корекції, які, за своєю суттю, наближені до сучасних ортодонтичних процедур. Особливо цінним є те, що Цельс також рекомендував мовленнєві вправи для розвитку правильної артикуляції, що відображає ранні елементи комплексного підходу до подолання мовленнєвих порушень (Линдіна, 2021).

Питання мовленнєвого розвитку дітей порушував і римський педагог **Марк Фабій Квінтіліан** (35–96 рр. н.е.), який підкреслював важливість формування правильної вимови в ранньому дитинстві. Він акцентував увагу на необхідності створення сприятливого мовленнєвого середовища, яке би забезпечувало позитивні зразки мовлення, та застерігав від впливу порушених моделей у родинному та освітньому оточенні (Супрун, 2005).

Видатний давньогрецький лікар **Клавдій Гален** (II ст. н.е.) здійснив спробу класифікації мовленнєвих порушень і ввів низку термінів для їх позначення, серед яких «*anaudia*» (втрата мовлення), «*aphonia*» (втрата голосу), «*ischnophonia*» (ослаблений голос), «*traulotes*» (порушення артикуляції). Його головною заслугою стало розрізнення центральних і периферійних механізмів порушень мовлення, що стало основою для формування сучасної нейрофізіологічної моделі афазій та дизартрій (Линдіна, 2021).

Значний внесок у розвиток знань про мовлення зробив видатний представник медичної школи Середньовічного Сходу **Авіценна (Ібн Сіна, 980–1037)**. У своєму фундаментальному трактаті «*Канон лікарської науки*» він одним із перших систематизував відомості про мовленнєві порушення, поєднуючи анатомічний, фізіологічний і терапевтичний підходи. Авіценна розглядав мовлення як результат гармонійної взаємодії мовленнєвого апарату й нервової системи, визнаючи можливість як центрального (ураження мозку), так і периферійного (анатомічні порушення язика, м'язів, гортані) генезу порушень. Особливу увагу він приділяв опису заїкання, яке трактував як результат м'язового напруження або слабкості, за якого «язик не підкоряється волі» (Шеремет &

Мартиненко, 2006). У якості засобів подолання таких порушень Ібн Сіна пропонував цілісну програму: від місцевих процедур (полоскання, натирання, зігрівання язика) до мовленнєвих вправ, спрямованих на поступове тренування мовлення й подолання механічних труднощів. Він наголошував, що регулярна практика й поступове звикання до мовлення допомагають «язику рухатися вільніше», а отже, сприяють одужанню. Отже, підхід Авіценни значно випереджав свій час і заклав підґрунтя для подальшого становлення медико-логопедичних концепцій у традиції як Сходу, так і Європи (Линдіна, 2024).

У IV столітті н.е. грецький лікар **Орібазій** запропонував власну методику подолання заїкання, яка передбачала використання текстів для запам'ятовування і декламації, модулювання сили голосу, а також тренування дихання. Його підходи вказують на усвідомлення значущості мовленнєвої практики та сенсомоторної координації в процесі подолання порушень мовлення (Линдіна, 2021).

Аналіз античних джерел свідчить про те, що уявлення про мовленнєві порушення формувалися в межах провідних на той час галузей знань – медицини, філософії та риторики. Первинно проблематика мовлення розглядалася як складова частина загальної соматичної патології, однак із розвитком наукового мислення спостерігалось поступове виділення питань, пов'язаних із мовленням, в окремий предметний пласт. Це стало важливою передумовою виокремлення логопедії як самостійного напрямку, що має власні об'єкти, методи і завдання.

Погляди й підходи, висвітлені у працях таких мислителів і лікарів, як **Гіппократ**, **Клавдій Гален**, **Марк Фабій Квінтіліан** та **Орібазій**, мали значний вплив на зародження теоретичних уявлень про природу, механізми й типологію мовленнєвих розладів. Їх напрацювання відображають ранні спроби класифікації порушень мовлення, визначення анатоμο-фізіологічних чинників, а також перші зразки практичних рекомендацій щодо подолання порушень

Водночас приклад **Демосфена**, який самостійно подолав мовленнєві труднощі за допомогою системи спеціальних вправ, засвідчує наявність інтуїтивного підходу до корекції мовлення, що наближається до сучасних логопедичних методик. Отже, уже в античну добу спостерігаємо формування

цілісного, хоча ще неінституалізованого, знання про мовленнєві розлади, яке об'єднувало медичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти. Це підтверджує міждисциплінарну природу логопедії вже на початкових етапах її історичного розвитку.

У наступний період розвиток логопедії в Україні зазнав значного впливу європейських наукових шкіл та педагогічних підходів. Ідеї, що формувалися в Німеччині, Франції, Великій Британії та інших країнах, сприяли розширенню методів діагностики та корекції мовленнєвих порушень. Зокрема, велику роль відіграли дослідження з медицини, психології та педагогіки, які визначали механізми виникнення мовленнєвих порушень та їхню взаємодію з когнітивними процесами. Вплив європейських науковців сприяв формуванню наукових основ логопедії як окремої галузі в Україні, що знайшло відображення у становленні спеціальної освіти, відкритті навчальних закладів і підготовці фахівців.

Період середньовіччя та епоха Відродження (V–XVII ст.) стали важливими етапами у формуванні педагогічних та медичних поглядів на мовленнєві порушення.

У Західній Європі перші спроби розуміння проблем мовлення належали філософам-гуманістам, лікарям та педагогам. **Франсуа Рабле** (1494–1553) у своєму творі «**Гаргантюа і Пантагрюель**» наголошував на необхідності комплексного розвитку мовлення у поєднанні з інтелектуальним та фізичним вихованням. Його підхід відображав поступовий перехід від традиційних релігійних уявлень до світської науки, що базувалася на емпіричних спостереженнях (Шевченко, 2006).

Видатний чеський педагог **Ян Амос Коменський** (1592–1670) у своїх численних працях, зокрема в «*Великій дидактиці*» та «*Материнській школі*», надавав особливого значення розвитку мовлення як ключової складової гармонійного виховання дитини. Він вважав мовлення разом із розумом і дією основою людського існування, підкреслюючи, що «розум, дія і мова – це сіль життя». Я. Коменський наголошував на важливості раннього формування мовленнєвих навичок, вважаючи, що розвиток мовлення починається вже з перших місяців життя, а його стимуляція має бути природною, через гру,

наслідування, слухове сприймання та вправлення у чіткій артикуляції. У концепції трьох ступенів мовленнєвого розвитку (слово – речення – фраза) педагог описував поступове оволодіння дітьми рідною мовою, закликаючи до розвитку чистого звукотворення, слухового сприймання, багатого словникового запасу та виразного мовлення (Ковальчук, 2020). Він також радив уникати поспіху в навчанні мовлення, вважаючи, що передчасне нав'язування мовленнєвої активності може спричинити труднощі у вимові. Велику увагу Коменський приділяв розвитку зв'язного мовлення, правильного вживання слів, темпу та інтонації. Педагог рекомендував заучування віршів, вивчення поезії, використання дидактичних ігор, вправ із жестами та розвиток голосу, що є цілком суголосним сучасним принципам логопедичної практики. Його ідеї стали фундаментом педагогічних підходів до формування мовленнєвої компетентності, що згодом були адаптовані в логопедії як окрема система виховання мовлення у дітей. *Підхід Коменського можна вважати передвісником сучасної логопедії, оскільки він містив рекомендації щодо розвитку слухового сприйняття, правильної артикуляції та використання мовленнєвих ігор для стимуляції мовлення.*

Жан-Жак Руссо (1712–1778), видатний французький філософ, педагог і мислитель XVIII століття, у своїх працях сформулював прогресивні ідеї природовідповідного виховання, в яких приділяв велику увагу розвитку мовлення дітей. Відстоюючи принцип виховання «на лоні природи», Руссо наголошував на важливості гармонійного розвитку дитини, в якому мовлення посідало ключове місце як засіб пізнання світу й засіб міжособистісної комунікації. Він розглядав мову як головну ознаку, що відрізняє людину від тварин, наголошуючи на її природному походженні та ролі у формуванні особистості (Ковальчук, 2020).

Руссо вважав, що навчання мовлення має бути поступовим, без примусу й поспіху. Він критикував надмірну квапливість у навчанні дітей говорити, називаючи її головною причиною дефектів мовлення. Філософ висловлював думку про шкоду передчасного навчання мовлення, оскільки воно позбавляє дитину змоги сформувати чітке, осмислене мовлення. Руссо підкреслював роль

сенсорного досвіду в оволодінні мовою, зокрема слуху, вважаючи, що дитина повинна чітко чути та розрізняти звуки, щоб відтворити їх. Він порушував питання компенсаційних можливостей: порівнював роль слуху й дотику в процесі мовного пізнання, припускаючи, що пальці можуть замінити вухо, бо звуки викликають відчутні вібрації.

Окрему увагу Руссо приділяв просодичному компоненту мовлення – виразності, мелодиці, інтонації, що, на його думку, є одним із трьох типів голосу, притаманних людині: мовленнєвого, співочого й емоційного (патетичного). Він вважав, що правильна мова повинна поєднувати ці властивості, оскільки саме вони надають їй виразності й глибини.

Також педагог акцентував на значенні дитячої граматики – логіки розвитку мовлення з урахуванням вікових особливостей. Він вказував на необхідність забезпечення умов для чіткого артикуляційного наслідування, вільного формування словника і поступового збагачення лексики через знайомство з навколишнім середовищем. Серед практичних порад – обмеження словника дитини на початкових етапах тими словами, які вона може чітко вимовити, а також необхідність готувати до мовлення органи артикуляції через ігрові дії.

Загалом Ж.-Ж. Руссо заклав основи природовідповідного підходу до формування мовлення, поєднавши педагогіку з ранніми уявленнями про фізіологічні, психологічні та соціальні аспекти мовленнєвого розвитку дитини.

Йоганн Генріх Песталоцці (1746–1827) – швейцарський педагог, який одним із перших почав системно досліджувати розвиток мовлення у дітей. Він стверджував, що мова є найважливішим засобом формування розуму й моральності, а тому дитина має вчитися не лише вимовляти слова, а й глибоко розуміти їх. Й. Песталоцці виділяв три основні етапи навчання мови: звук, слово, фраза. Він наголошував, що мова розвивається у зв'язку з емоційним і сенсорним досвідом дитини, тому для успішного мовленнєвого розвитку важливе чітке вимовляння, постійне повторення й уважне слухання (Шеремет & Мартиненко, 2006).

Водночас в Україні монастирі та богодільні стали першими установами, де надавали опіку «недужим». У Києво-Печерській лаврі в XI столітті існував

притулок для осіб з порушеннями слуху, зору та інтелекту («глухих, сліпих і недоумкуватих»). Важливим кроком стала діяльність Анни Всеволодівни, яка у XII столітті організувала в Києві навчальний заклад, де діти з порушеннями розвитку не лише отримували догляд, а й вивчали елементи грамоти та ремесла (Шевченко, 2006).

У XV–XVII століттях в Україні функціонували шпиталі, де надавалися лише загальні форми допомоги, а спеціальне навчання для дітей із порушеннями було відсутнім. Водночас гуманістичні тенденції монастирської опіки сприяли усвідомленню потреби допомоги таким особам.

У середині XVIII століття в Україні створюються «накази суспільної опіки», які опікувалися сирітськими будинками та шпиталями. Важливим поштовхом для розвитку спеціальної допомоги дітям стало становлення психіатрії.

У 1836 році у Харкові відкрився перший притулок для дітей з інтелектуальними порушеннями, де вивчали природу цього стану та здійснювали перші спроби навчання та починали працювати з мовленням. Впродовж другої половини XIX століття психіатри та педагоги починають розглядати відставання в розвитку не лише як медичну, а й педагогічну проблему (Ковальчук, 2020).

Упродовж історичного розвитку суспільні уявлення про осіб із порушеннями розвитку не передбачали виокремлення мовленнєвих порушень як самостійного предмета дослідження та корекційного впливу. До кінця XIX століття допомога дітям із порушеннями мовлення була частиною загальної системи опіки над «неповноцінними» особами, що охоплювала догляд, релігійне виховання, а згодом і медичну та педагогічну підтримку.

На ранніх етапах суспільного розвитку (X–XVIII ст.) опіка над дітьми з порушеннями здійснювалася через монастирі та шпиталі. Водночас ніякої диференціації між категоріями осіб із сенсорними, інтелектуальними чи мовленнєвими порушеннями не існувало. Діти з порушеннями мовлення розглядалися в одному ряду з особами, що мали інші важкі розлади (загальні «душевні недуги» або «каліцтва») (Ковальчук, 2020).

Лише в XVIII–XIX століттях з поширенням медичних знань та розвитку психіатрії починається поступове вивчення проблем мовлення як частини

загального стану психофізичного здоров'я людини. У медичних закладах того часу серед інших категорій хворих починають фіксувати дітей із порушеннями мовлення, проте вони, як і раніше, не розглядалися окремо від осіб із психічними чи інтелектуальними розладами.

Наукове осмислення мовленнєвих порушень починається в другій половині XIX століття у зв'язку з розвитком неврології та психіатрії. Значний внесок у цей процес зробив Іван Олексійович Сікорський, який серед перших почав системно досліджувати мовленнєві порушення у дітей та їх зв'язок із загальним психічним розвитком. Його монографія «**Про заїкання**» (1889) стала першою роботою, що присвячувалася конкретній мовленнєвій проблемі та її корекції (Корнєв, 2009).

Іван Олексійович Сікорський (1842–1919) зробив значний внесок у становлення логопедії як науки в Україні. Видатний психіатр, педагог і психолог, він одним із перших систематично досліджував мовленнєві порушення, поєднуючи медичні та педагогічні підходи до їхньої корекції.

Його фундаментальна праця «Про заїкання» стала першою вітчизняною науковою монографією, присвяченою проблемі заїкання. У ній учений не лише детально описав симптоматику та механізми цього порушення, а й запропонував комплексний медико-педагогічний метод корекції. І. Сікорський наголошував на поєднанні клінічного підходу з педагогічними методами, що стало основою для подальшого розвитку логопедичної науки. Його робота здобула міжнародне визнання і була перекладена німецькою мовою, що дало змогу поширити напрацювання українського вченого за межами країни (Корнєв, 2009).

Важливим аспектом наукової діяльності Сікорського було дослідження проблеми мовленнєвих порушень у дітей із затримками розвитку. Він одним із перших проаналізував взаємозв'язок між інтелектуальними порушеннями та труднощами у засвоєнні мовлення, що заклало основу для розвитку спеціальної освіти. У своїх працях він доводив необхідність створення спеціальних закладів для навчання дітей із порушеннями мовлення та інтелекту.

Завдяки його ініціативі у 1904 році в Києві було відкрито лікарсько-педагогічний інститут для дітей із інтелектуальними порушеннями та нервових, який став одним із перших центрів комплексної допомоги дітям із мовленнєвими

та психофізичними порушеннями. У цьому закладі працювали лікарі та педагоги, що дало можливість застосовувати нові методи корекції мовлення на міждисциплінарному рівні (Корнєв, 2009).

Отже, Іван Сікорський став однією з вагомих постатей української логопедії, сформувавши підґрунтя для її розвитку як науки. Його дослідження заїкання, аналіз мовленнєвих розладів у дітей із затримками розвитку, а також ініціативи щодо створення спеціальних закладів зробили його однією з ключових постатей в історії корекційної педагогіки в Україні.

Фактично саме наприкінці XIX – початку XX століття відбувається поступове виокремлення логопедичних порушень у самостійну галузь досліджень. Це стало можливим завдяки розвитку дефектології як науки, яка охоплювала вивчення різних видів порушень розвитку, зокрема сенсорних, інтелектуальних та мовленнєвих.

Важливим кроком у становленні логопедії як окремої дисципліни стало відкриття **Фребелівського жіночого педагогічного інституту в Києві (1908)**, де почалася підготовка перших дефектологів. У цей період логопедія ще залишалася частиною загальної корекційної педагогіки, але саме в цей час зароджуються перші спеціальні підходи до вивчення мовленнєвих порушень та їх виправлення.

Упродовж багатьох століть логопедія не існувала як окрема дисципліна, а мовленнєві порушення розглядалися в контексті загальних порушень розвитку. Лише наприкінці XIX – початку XX століття, зокрема завдяки дослідженням І. Сікорського, починається поступове виокремлення мовленнєвих розладів у самостійний напрям спеціальної освіти, на той час – дефектології, що в подальшому приведе до формування логопедії як науки.

Ще однією важливою постаттю в історії української логопедії був **Абрам Мойсейович Гольдман (1860–1929)**. Він займався дослідженнями в галузі спеціальної педагогіки та розробив методики роботи з дітьми, які мали мовленнєві та інші психофізичні порушення. Гольдман наголошував на необхідності комплексного підходу до корекційного навчання, до якого входили

мовленнєва терапія, психологічна підтримка та медичне втручання (Козинець, 2015).

У XIX – на початку XX століття в Україні закладалися основи логопедії як науки та перші засади практичної логопедії.

Протягом XX століття логопедична освіта в Україні пройшла складний шлях розвитку: від поодиноких ініціатив до формування системної підготовки кадрів у вищих навчальних закладах. Цей процес був обумовлений соціальними, медичними та педагогічними потребами суспільства, що постійно змінювалися внаслідок політичних і науково-методичних трансформацій.

В 1917 році розпочалося реформування спеціальної освіти. У 1920-х роках було створено перші кафедри дефектології в педагогічних інститутах, де здійснювалася підготовка фахівців для роботи з дітьми, які мали порушення мовлення. Одним із перших вищих навчальних закладів, що запропонував навчальні дисципліни з логопедії, був Київський інститут народної освіти (КІНО) (Допоміжні школи, 1940).

Важливою подією в історії української логопедії стало відкриття у **1930-х роках у Харкові першого логопедичного дитячого садка**. Цей заклад став одним із перших в Україні спеціальних закладів дошкільної освіти, що надавали логопедичну допомогу дітям із порушеннями мовлення. Виховання та навчання в такій установі здійснювалися за спеціальними програмами, які розроблялися на основі сучасних на той час методик логопедичної корекції. Організація цього садка стала можливою завдяки підтримці науковців та педагогів, які працювали над створенням системи корекційної допомоги дітям із мовленнєвими порушеннями (Допоміжні школи, 1940).

У 1939 році було створено дефектологічний факультет Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького. Відповідно до постанови від 23 серпня 1939 р. «Про загальне обов'язкове навчання аномальних дітей» гостро постало питання про необхідність підготовки спеціалістів-учителів. Своєрідністю в організації підготовки дефектологів було запровадження активної педагогічної практики у спеціальних школах (ЦДАВОВ).

Серед тих, хто у довоєнні роки здобув вищу дефектологічну освіту у Київському педагогічному інституті і став згодом провідним фахівцем у відповідній галузі науки і практики, треба назвати доктора психологічних наук **Августу Миронівну Гольдберг** (1913–1985), кандидатів наук, відомих науковців, викладачів і організаторів освіти **Онуфрія Миколайовича Смалюгу** (1893–1957) та **Рудольфа Генріховича Краєвського** (1897–1982) та ін.

Однією з ключових постатей у процесі становлення логопедії як окремої галузі науки став Рудольф Генріхович Краєвський (1897–1980). Його дослідження присвячено проблемам мовленнєвих розладів, зокрема заїканню, дизартрії, афазії, алалії та порушень письма і читання (дисграфія, дислексія). Вчений розробив першу класифікацію мовленнєвих порушень, що сприяло впровадженню диференційованого підходу до їх корекції. Його праця «Порушення мови та їх усунення» (1960) стала першим українськомовним посібником із логопедії, що систематизував методи корекційної роботи та визначив підходи до навчання логопедів (Козинець, 2015).

Важливим досягненням Краєвського стало запровадження україномовної термінології в логопедії. Він першим почав викладати логопедію українською мовою та створювати навчальні програми для студентів-дефектологів. Крім того, його методика слухової роботи з дітьми з порушеннями мовлення та слуху стала основою для подальших досліджень у цій галузі.

Протягом 1940-х років розвиток логопедичної освіти зазнав серйозних змін через Другу світову війну. У повоєнні роки спостерігався значний дефіцит кваліфікованих фахівців, здатних працювати з дітьми, які зазнали травм мозку та розладів мовлення внаслідок війни.

У післявоєнні роки в Україні вже було розроблено теоретичну концепція розгортання диференційованої системи спеціального виховання та навчання дітей із психофізичними порушеннями. Відтак склалися сприятливі умови для виділення сурдопедагогіки, тифлопедагогіки, олігофренопедагогіки, а згодом і логопедії в самостійні науки, що сприяло розробленню теорії і практики навчання і виховання дітей з порушенням інтелекту, зору та слуху.

Логопедична допомога дітям в Україні тоді була ускладнена: не було спеціальних шкіл для дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку, недостатньо була й мережа логопедичних пунктів (функціонували лише окремі при масових та допоміжних школах).

У зв'язку з поновленням мережі спеціальних шкіл для дітей з сенсорними порушеннями в Україні наказом Народного комісаріату освіти УРСР № 39 від 22 лютого 1944 року було поновлено роботу НДІ дефектології у м. Києві. На колектив НДІ було покладено методичне керівництво зазначеними закладами освіти у перші повоєнні роки (ЦДАВОВ). Провідними тенденціями наукових пошуків цього періоду стали: розробка теорії та історії дефектології, дослідження психології розвитку дітей з порушеннями, розробка основних принципів методики навчально-виховної роботи в спеціальних школах та педагогічних засобів повернення слуху і мовлення після контузії.

У 1946 р. Науково-дослідний інститут дефектології Міністерства освіти УРСР видав збірку методично-інструктивних матеріалів для логопедичних пунктів та логопедів допоміжних шкіл. Проблема розвитку мовлення дітей тоді розглядалася однобічно – у площині формування його комунікативної функції, а мовленнєві розлади вивчали через призму зовнішніх проявів порушень, без акцентування на їхніх внутрішніх механізмах (ЦДАВОВ).

З розвитком народного господарства, підвищенням соціокультурного рівня громадян України проблема спеціального навчання дітей з порушеннями мовлення ставала нагальнішою. Розгорталася робота, спрямована на реорганізацію системи спеціальної освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку, включення до цієї системи закладів для дітей з порушеннями мовлення. На цьому етапі почали робитися перші кроки в розвитку системи логопедичної допомоги дітям. Зокрема, на початку 50-х рр. логопункти відкривалися не лише на базі шкіл, а й при дитячих поліклініках. Почали відкриватися логопедичні пункти, які обслуговували дошкільників та молодших школярів (Допоміжні школи, 1940).

Для занять на логопедичних пунктах приймалися діти з мовленнєвими порушеннями, які не потребували навчання в спеціальних школах, але за

висновками логопедів мали особисте прикріплення до пункту шкіл, а також за направленнями лікарів районних поліклінік, учителів, за проханням батьків. Передусім рекомендувалося приймати дітей, мовленнєві порушення яких негативно позначалися на успішності в школі.

З розширенням мережі пунктів логопедичної допомоги виникла гостра потреба в науковому вивченні недоліків мовлення, розробленні принципів та методів запобігання і виправлення. У 1955 р. у НДІ педагогіки Української РСР було створено *відділ логопедії*, в якому розгорнулися дослідження, спрямовані на розроблення важливих аспектів логопедичної науки (ЦДАВОВ).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження засвідчує, що формування логопедичної допомоги як окремого напрямку знань та практики має глибокі історичні витoki, що беруть початок у філософських, медичних і педагогічних уявленнях стародавнього світу. Уже в античну добу закладалися основи міждисциплінарного підходу до вивчення мовленнєвих порушень, де логопедична проблематика розглядалася на перетині анатомії, психофізіології, педагогіки та етики. Особливе значення мали праці Гіппократа, К. Галена, М. Квінтіліана, Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо та Песталоцці, які у своїх концепціях акцентували на значущості розвитку мовлення як невід'ємної складової особистості.

Історичний аналіз дав змогу також виявити специфіку розвитку логопедичної думки в українському контексті – від монастирських форм опіки до інституалізації фахової логопедичної допомоги в другій половині ХХ століття. Значну роль у цьому процесі відіграли праці І. Сікорського, А. Гольдмана, Р. Краєвського та інших дослідників, які заклали основу української логопедичної науки та освіти.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з подальшим вивченням умов і чинників, що впливали на формування логопедичної допомоги в різні історичні періоди. Доцільним є також звернення до менш досліджених джерел та персоналій, які зробили внесок у розвиток логопедичної науки в Україні. Подальше вивчення цих аспектів може сприяти кращому розумінню

історичних витоків логопедії та збереженню спадщини, яка стала підґрунтям для сучасної практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шеремет, М. К. & Мартиненко, І. В. (2006). Хрестоматія з логопедії. *Навчальний посібник*. К.: КНГ.
2. Линдіна, Є. Ю. (2021). Історичні відомості про логопедію: стародавній світ. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія : Педагогічні науки: зб. наук. пр. Вип.1. Бердянськ : БДПУ.
3. Корнєв, С. І. (2009). Проблеми корекційної педагогіки у творчій спадщині І. О. Сікорського. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Київ.
4. Супрун, М. (2005). Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX – перша половина XX ст.). К. : Вид-во Паливода А. В.
5. Lyndina, Y. (2024). Formation and development of the system of training speech therapy personnel (late XIX – early XXI century). *ScienceRise: Pedagogical Education*, 1 (58), 8–14.
6. Шевченко, В. М. (2006). Виникнення і розвиток в Україні спеціальних шкіл для глухонімих в другій половині XIX – початку XX століття . (Автореф. дис. канд. пед. наук). Київ.
7. Ковальчук Ж. М. (2020). *Становлення та розвиток теоретичних засад логопедії в Україні (друга половина XX століття –початок XXI століття)*. (Дис. канд. пед. наук). Київ.
8. Козинець, О. В. (2015). Проблеми корекційної педагогіки у творчій спадщині Рудольфа Генріховича Краєвського (Автореф. дис. канд. пед. наук). Київ.
9. Допоміжні школи. (1940). *Збірка директивних матеріалів про школи з особливим режимом: допоміжні, глухонімих і сліпих*. Київ.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та органів державного управління України /ЦДАВОВ/. Ф.166. Оп.2. Спр. 1706. Арк.71–72.

REFERENCES

1. Sheremet, M. K. & Martynenko, I. V. (2006). *Khrestomatiiia z lohopedii*. [Speech therapy textbook]. *Navchalnyi posibnyk*. K.: KNH. [in Ukrainian].
2. Lyndina, Ye. Yu. (2021). *Istorychni vidomosti pro lohopediiu: starodavnii svit*. [Historical information about speech therapy: the ancient world]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Seriiia : Pedahohichni nauky: zb. nauk. pr. Vyp . 1. Berdiansk: BDPU [in Ukrainian].

3. Korniev, S. I. (2009). Problemy korektsiinoi pedahohiky u tvorchii spadshchyni I. O. Sikorskoho. [Problems of corrective pedagogy in the creative legacy of I. O. Sikorsky]. (Avtoref. dys. kand. ped. nauk). Kyiv [in Ukrainian].
4. Suprun, M. (2005). Korektsiine navchannia uchniv dopomizhnykh zakladiv osvity: vytoky, stanovlennia ta rozvytok (druha polovyna KhIKh – persha polovyna KhKh st.). [Corrective education of students in auxiliary educational institutions: origins, formation, and development (Second half of the 19th – first half of the 20th century)]. K. : Vyd-vo Palyvoda A. V. [in Ukrainian].
5. Lyndina, Y. (2024). Formation and development of the system of training speech therapy personnel (late XIX – early XXI century). ScienceRise: Pedagogical Education, 1 (58), 8–14. [in Ukrainian].
6. Shevchenko, V. M. (2006). Vynyknennia i rozvytok v Ukraini spetsialnykh shkil dlia hlukhonimykh v druhii polovyni KhIKh – pochatku KhKh stolittia. [The emergence and development of special schools for deaf students in Ukraine in the second half of the 19th – early 20th century]. (Avtoref. dys. kand. ped. nauk). Kyiv. [in Ukrainian].
7. Kovalchuk, Zh. M. (2020). Stanovlennia ta rozvytok teoretychnykh zasad lohopedii v Ukraini (druha polovyna KhKh stolittia –pochatok KhKhI stolittia). [Formation and development of theoretical foundations of speech therapy in Ukraine (second half of the 20th century - beginning of the 21st century)]. (Dys. kand. ped. nauk). Kyiv. [in Ukrainian].
8. Kozynets, O. V. (2015). Problemy korektsiinoi pedahohiky u tvorchii spadshchyni Rudolfa Henrikhovycha Kraievskoho. [Problems of corrective pedagogy in the creative legacy of Rudolf Henrikhovich Kraievsky]. (Avtoref. dys. kand. ped. nauk). Kyiv. [in Ukrainian].
9. Dopomizhni shkoly. (1940). Zbirka dyrektyvnykh materialiv pro shkoly z osoblyvym rezhymom: dopomizhni, hlukhonimykh i slipykh. [Collection of policy materials on special schools: auxiliary, deaf-mute and blind]. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta orhaniv derzhavnoho upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and State Administration Bodies of Ukraine]. /TsDAVOV/. F.166. Op.2. Spr. 1706. Ark.71–72 [in Ukrainian].

Матеріал надійшов до редакції 12.05.2025 р.

УДК 376.015.31-056.3

Ірина Матющенко,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психокорекційної педагогіки та реабілітології, факультету спеціальної та інклюзивної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова